

INGIBJÖRG STEFÁNSDÓTTIR

MENNTUN OG LÝÐRÆÐI

Ingibjörg Stefánsdóttir

Í upphafi síðustu aldar ákváðu fjórir verkamenn í Reykjavík að stofna menningarfélag fyrir unga menn. Einn þessara manna var langafi minn; Pjetur G. Guðmundsson sem seinna varð einn af fyrstu formönnum Dagsbrúnar. Félagið, sem hlaut nafnið *Vísir* og gaf út blað með sama nafni, var stofnað í janúar 1901 og starfaði til ársins 1905. Í fyrsta tölublaðinu (*Vísir*, 1901) lýsir hann því sem hann telur vera ástæður þess að: „... ólærðir en hugmyndaríkir alþjóðumenn rita svo lítið ... Orsökina er sú ... að mest er farið eftir forminu, minna eftir efninu ... Til þess að geta klætt hugsanir vorar fögrum búningi, þurfum vér æfingu. Vér þurfum að hafa eitthvert hæli, þar sem vér getum í næði æft oss og fullkomnað ...” (Gröndal 2003: s. 139).

Pjetur sá og fann hve mikilvæg menntunin var fyrir lýðræðið og fyrir verkalýðsbaráttuna. Til þess að allir geti tekið þátt þá þurfa líka allir að hafa þá færni sem til þarf. Rúmum 100 árum síðar ræddi ég við nemanda í Grunnmenntaskólanum. Hann sagði að sig langaði oft til þess að taka þátt í umræðum á netinu en honum fyndist hann of lélegur í íslensku og þess vegna þyrði hann ekki að taka þátt. Einkum var það stafsetningin sem hann hafði áhyggjur af. Ég skildi manninn vel enda hafði ég séð hvernig oft var gert lítið úr þeim sem gerðu stafsetningar- eða málfarsvillur í athugasemdum og umræðu á netinu. Þessi ummæli mannsins urðu til þess að ég ákvað að leggja áherslu á tengsl menntunar og lýðræðis í rannsókn minni sem gerð var sem hluti af námi mínu í menntunar- og stjórnsýslufræðum við Hróarskelduháskóla.

STARFS AFL

Í rannsókninni notaði ég starfsmenntasjóðinn Starfsafl sem leiðardæmi. Sjóðurinn var stofnaður árið 2000 í tengslum við kjarasamninga. Stéttarfélagin Efling, Hlíf og Verkalýðs- og sjómannafélag Keflavíkur standa að sjóðnum í samvinnu við Samtök atvinnulífsins. Í upphafi átti ríkið einnig fulltrúa í stjórn sjóðsins. Félagsmenn þessara verkalýðsfélaga hafa yfirleitt litla formlega menntun eftir grunnskólanám.

Í rannsókninni var skoðað hvort stuðningur Starfsafls hefði orðið til þess að styrkja forsendur aðila verkalýðsfélaganna sem standa að sjóðnum til þess að taka virkan þátt í lýðræðissamfélagi. Einnig var skoðað hvaða menntun sjóðurinn styrkti og hún flokkuð í menntun þar sem áhersla

var lögð á faglega hæfni og menntun þar sem áhersla var lögð á almenna hæfni. Að lokum var skoðað hvort segja mætti að styrkir Starfsafls hefðu orðið til þess að ýta undir valdeflingu félagsmanna en ég færi rök fyrir því að valdefling sé í mörgum tilfellum forsenda virkrar þátttöku í lýðræðinu.

ÞÁTTTÖKULÝÐRÆÐI

Á síðustu áratugum hefur verið lögð æ meiri áhersla á virka lýðræðisþátttöku borgaranna eða það sem nú er gjarnan kallað þátttökulýðræði (Pateman, 1970, Habermas, 1996, Phillips, 1995 og 1999 og Young, 1997 og 2002). Þeir sem tala fyrir þátttökulýðræði telja mikilvægt að ólík sjónarmið og fulltrúar sem flestra hópa komi við sögu í ákvarðanatökunni og almennt í hinu pólitíska ferli.

Irís Marion Young (1997 og 2002) hefur þannig lýst því hve mikilvægt það sé að sjónarmið sem flestra, ólíkar skoðanir og lífsviðhorf, heyrist og hafi áhrif á hið lýðræðislega ferli. Hún telur að leggja eigi áherslu á að alls kyns fólk, karlar, konur, svartir, hvítir, fatlaðir og ófatlaðir, fólk með mikla menntun og fólk sem ekki hefur langa skólagöngu að baki, komi með lífsreynslu sína og viðhorf að borðinu þar sem ákvarðanirnar eru teknar. Þetta sé mikilvægt í ljósi þess að fjölbreytnin sé mikilvæg auðlind. Knight og Johnson (1997) taka í sama streng og segja að ef borgari í lýðræðissamfélagi geti ekki tekið þátt í hinu lýðræðislega ferli eða geri það ekki nógu vel, orði til dæmis röksemdir sínar ekki vel, þá séu líkur á því að ekki verði tekið tillit til hagsmuna hans og markmiða. Ef það gerist þá gangi það þvert á hugmyndina um að út úr hinu lýðræðislega ferli komi niðurstaða sem byggji á hagsmunum jafnréttihárra borgara.

Hér er vert að geta þess að í nýjum lögum um framhaldsfræðslu (lög nr. 27/2010) er í markmiðsgrein laganna byrjað á því að nefna að „veita eigi einstaklingum með stutta skólagöngu að baki aukin tækifæri til virkrar þátttöku í samfélaginu“. Þetta er það sem Katrín Jakobsdóttir menntamálaráðherra kallar lýðræðisrökin fyrir því að „framhaldsfræðsla sé samfélagslegt verkefni“. Hún lýsir því síbreytilega þjóðfélagi sem við búum í og mikilvægi læsis í öllum skilningi þess orðs og segir: „Þetta eru dæmi um lýðræðisrök fyrir öflugri fullorðinsfræðslu, það er að gera fólki kleift að vera virkir þátttakendur í að byggja upp réttlátt og sjálfbært lýðræðissamfélag.“ (Katrín Jakobsdóttir, 2010).

Það er því mikilvægt að skoða hvernig þessum þætti er og hefur verið sinnt í framhaldsfræðslunni.

HVAÐ ER LÝÐRÆÐISLEG ÞÁTTTAKA?

Ég hef skilgreint þátttöku og það sem þarf að hafa til að bera til þess að geta verið virkur þátttakandi á þennan hátt:

Til „lýðræðislegrar þátttöku“ telst að vera upplýst/ur um lýðræðislegar ákvarðanir og hvernig þær eru teknar, bæði í hverfinu, í skólanum, á vinnustaðnum og í samfélaginu í heild. Til lýðræðislegrar þátttöku telst einnig það að taka þátt í umræðu um þessi efni og að taka þátt í nefndum, ráðum eða félagasamtökum sem hafa það að markmiði að hafa áhrif á samfélagið og nánasta umhverfi þátttakenda.

Í þessari skilgreiningu styðst ég meðal annars við skilgreiningu sem gerð var í Danmörku árið 2005 (á vegum verkefnisins Det Nationale kompetenceregnskab, NKR). Þar var meðal annars gerð tilraun til þess að mæla eða meta lýðræðisfærni (d. demokratisk kompetence) (NKR, 2005).

Þátttökulýðræðið setur auknar kröfur á borgarana sem þurfa að geta tekið þátt á öllum stigum ákvarðanatökunnar. Þeir þurfa til dæmis að geta tekið þátt í skynsamlegri rök-ræðu þar sem reynt er að komast að niðurstöðu um hvaða ákvarðanir séu best til þess fallnar að stuðla að almannahag. Einnig skiptir sjálfstraust og þekking máli, ásamt færni í að lesa, skrifa, nota tölvur, tala á mannámótum og eiga samstarf við annað fólk. Það er þó ekki nóg því hér þarf líka að koma til áhugi og tími.

ÞÁTTTAKA OG MENNTUN

Tengsl þátttöku og menntunar virðast vera sterk og er þá sama hvort litið er til bandarískra eða evrópskra rannsókna. Því styttri menntun, því minni lýðræðisleg þátttaka (Pallas, 2000: 516–17). Hvað eftir annað hefur verið sýnt fram á þessi tengsl menntunar og lýðræðis og að meiri menntun þýði yfirleitt meiri þátttöku (Phillips, 1999:75). Í NKR (2005) kemur þannig fram að þeir sem stysta hafa menntunina „séu síður líklegir til þess að taka þátt í ákvörðunum á vinnustöðum sínum, þeir taka síður þátt í félagasamtökum, lægra hlutfall þeirra hefur gegnt trúnaðarstörfum í frjálsum félagasamtökum, þeir eru síður líklegir til þess að skrifa lesendabréf, taka þátt í mótæmum og til þess að hafa átt bein samskipti við stjórnálamenn.“ (NKR, 2005). Fleiri hafa rannsakað þetta og niðurstöðurnar eru skýrar og afgerandi. Þannig bendir Fung (2006:67) á að: „...þeir sem taka þátt eru oft langt frá því að vera dæmigerðir fulltrúar almennings. Efnafólk og/eða fólk sem hefur mikla menntun er líklegra til þess að taka þátt en það fólk sem ekki hefur þessi forréttindi...“.

VALDEFLING SEM FORSENDA ÞÁTTTÖKU

Færa má rök fyrir því að forsenda aukinnar lýðræðislegrar þátttöku sé valdefling. Þetta hugtak, valdefling, er þýðing á enska hugtakinu empowerment sem kemur upprunalega frá brasilíska aðgerðasinnanum og menntunarfræðingnum Paolo Freire (1974). Hann notar hugtakið í tengslum við valdeflingu fátækra og ólæsra bænda í Brasilíu (Andersen og Nordgaard, 2002:20). Eigi að síður hefur það verið notað jafnt í stjórn mála-, félags- og menntunarfræðilegu samhengi, oft í tengslum við uppbyggingu niðurníðra og fátækra borgarhverfa en einnig í öðru samhengi.

Lítið sjálfstraust er oft ástæða þess að fólk telur sig skorta hæfni til virkrar lýðræðislegrar þátttöku. Það tengist svo aftur félagslegri stöðu þeirra (Phillips, 1999:77). Valdefling, og þar með aukið sjálfstraust þeirra sem standa höllum fæti félagslega, efnahagslega og menningarlega, er því forsenda lýðræðislegrar þátttöku.

Ég greini valdeflingu á tvennan hátt. Annars vegar met

Þjóðfundur um nýja stjórnarskrá sem haldinn var í nóvember 2010 er dæmi um aukna áherslu á þáttökulýðræði. Fólkí alls staðar að úr samfélaginu var boðið að taka þátt og leggja þannig grunn að nýrri stjórnarskrá.

ég hvernig forsendur valdeflingar styrkjast smám saman, frá meðvitund og getu til lýðræðislegrar þátttöku (Sørensen og Torfing, 2000). Hins vegar greini ég ólíkar gerðir valdeflingar, menningarlega, félagslega og fjárhagslega/efnahagslega og svo síðast en ekki síst stjórnmálalega/lýðræðislega valdeflingu sem er summa hinna þriggja.

FAGLEG, ALMENN OG PERSÓNU- LEG HÆFNI

Þegar litið er til þess náms sem Starfsafl styrkti og hver áhrif það kann að hafa haft beitti ég áður nefndu valdeflingarhugtaki en einnig skoðaði ég hvernig flokka mætti það sem styrkt var út frá skilgreiningu á hæfni (d. kvalifikation). Þar notast ég við flokkun dönsku AMU-stofnunarinnar (í Illeris, 1992) þar sem hæfni er skipt í þrjá flokka:

- Fagleg hæfni: sem tengist tilteknu starfi.
- Almenn hæfni: það sem þarf að hafa til að geta verið virkur þátttakandi á og utan vinnustaðar, til dæmis móðurmálskunnátta, reikningur, enska og danska, tölvufærni og að hafa ákveðna lágmarksþekkingu á samfélagsmálum; til dæmis um réttindi og skyldur á vinnumarkaði.
- Persónuleg hæfni: snýst um ábyrgð, stundvísi og aðra

þá persónulegu eiginleika sem sóst er eftir á vinnumarkaðnum, til dæmis sveigjanleika og samstarfshæfni.

(Illeris: 1992: 9 og 36–7 og 2003: 32–33)

Hinir tveir síðast nefndu þættir hafa verið nefndir á dönsku „de bløde kvalifikationer“ eða (í vondri þýðingu minni) „hinir mjúku hæfnipættir“. Þeir eiga það sameiginlegt að nýtast við alls kyns aðstæður og eru líka, eins og áður hefur komið fram, sérlega mikilvægir í sambandi við virka lýðræðisþátttöku. Til þess að geta verið virkur þátttakandi í samfélagsumræðunni er til dæmis mikilvægt að vera vel ritfær og að geta notað tölvur. Það þarf líka sjálfstraust og færni í móðurmálinu til þess að geta komið skoðunum sínum á framfæri, til dæmis fyrir framan hóp fólks og samstarfshæfni til þess að koma hugmyndum sínum og baráttumálum áfram. Það skiptir því máli að í námi og á námskeiðum fyrir fólk með stutta skólagöngu að baki sé ekki aðeins lögð áhersla á faglega hæfni heldur einnig á almenna og persónulega hæfni.

VARÐ STUÐNINGUR STARFSAFLS TIL ÞESS AÐ STYRKJA ÞÁTT- TAKENDUR TIL LÝÐRÆÐISLEGRAR ÞÁTTTÖKU?

Afar stór þáttur í starfsemi Starfsafls fyrstu árin tengdist námskeiðum í íslensku fyrir útlendinga og styrkjum til námskeiða á því sviði og til félagsmanna sem vildu sækja slík námskeið. Þarna var um að ræða knýjandi þörf sem aðeins var að takmörkuðu leyti mætt af öðrum á þessum tíma. Sá stuðningur sem Starfsafl veitti þarna var því afar mikilvægur. Íslenskunám fyrir þá sem búa á Íslandi og hafa íslensku ekki að móðurmáli er nauðsynleg forsenda allrar samfélagsþátttöku, að ekki sé talað um lýðræðisþátttöku. Stuðningur Starfsafls varð því til þess að stuðla að valdeflingu þessa hóps og byggja upp grunn fyrir frekara nám eða betri störf sem hvort tveggja er til þess fallið að stuðla að valdeflingu.

Telja má að tilkoma Starfsafls hafi haft töluverð áhrif á þróun lengri námsleiða, og á það jafnt við um starfstengdar námsleiðir og hinar þar sem áhersla er lögð á almenna og persónulega hæfni. Meðal þeirra námsleiða sem Starfsafl studdi myndarlega í upphafi má nefna Grunnmenta-

skólann, Landnemaskólann, Aftur í nám, Hafnarskólann og Jarðlagnatækni. Starfsafl studdi bæði þróun og rekstur námsleiðanna og veitti styrk til félagsmanna sinna fyrir hluta þátttökugjaldsins. Námsleiðir þessar voru allar þróaðar af Menningar- og fræðslusambandi alþýðu, MFA, sem var fyrirrennari Mímis símenntunar. Í námsleiðunum er lögð meiri eða minni áhersla á það sem þáverandi framkvæmdastjóri MFA, Ingibjörg Elsa Guðmundsdóttir, kallaði á dönsku „de bløde kvalifikation“, eða hina mjúku hæfnipætti (viðtal IS við IEG, s. 9). Þar var hún að lýsa MFA-skólanum sem var ætlaður atvinnuleitendum og varð svo ákveðin fyrirmynd annarra námstilboða (viðtal IS við IEG, s. 10). Sem dæmi um námsþætti sem hér falla undir má nefna sjálfstyrkingu, samskipti og námstækni sem eru að meira eða minna leyti þættir í öllum ofantöldum námsleiðum. Einnig má nefna fög eins og íslensku og tölvur sem ekki eru aðeins þættir í þeim námsleiðum sem beinlínis byggja á almennum bóklegum kjarnagreinum eða eru ætlaðar til þess að styrkja námsmenn í lestri (Aftur í nám) eða í íslensku fyrir útlendinga og samfélagsþekkingu (Landnemaskólinn) heldur einnig í þeim námsleiðum sem fyrst og fremst eru ætlaðar til þess að byggja upp faglega hæfni í tengslum við tiltekin störf.

Í þeim gögnum sem ég hafði; eigin viðtölum, viðtölum í Eflingarblaðinu, námsmati, þróunarverkefni undirritaðar og Aðalheiðar Sigurjónsdóttur (2005), þar sem námsleiðirnar Grunnmenntaskóli og Jarðlagnatækni voru bornar saman, og fleiri, kemur skýrt fram ánægja námsmanna með einmitt þessa almennu hæfnipætti.

Meðal mikilvægustu áhrifa þess náms, sem hér hefur verið skoðað með tilliti til aukinnar lýðræðislegrar þátttöku, er aukið sjálfstraust nemendanna. Í þeim gögnum sem ég hef skoðað er skýrt hve mikla áherslu nemendur leggja á að námið hafi orðið til þess að auka sjálfstraust þeirra og hve mikil ánægja er með þá námsþætti sem ætlað var að styrkja sjálfstraust nemenda. Þetta kemur bæði fram í rýnihópi með þátttakendum úr Grunnmenntaskólanum (Aðalheiður Sigurjónsdóttir og Ingibjörg Stefánsdóttir, 2005), í úttekt á Jarðlagnatækni (Fræðslumiðstöð atvinnulífsins, 2005:11), í námsmati Grunnmenntaskólans (MFA, 2003) og í rannsókn Þóru Ásgeirsdóttur um Aftur í nám (Gátt ársrit, 2009: 64–67) en þar kemur fram að fjórir af fimm aðspurðum meðal þeirra

sem höfðu útskrifast úr Aftur í nám töldu að sjálfstraust sitt hefði aukist við það að ljúka náminu.

Námsleiðin Aftur í nám, sem ætluð er lesblindum, virðist hafa haft mikil áhrif, jafnt til að styrkja almennt sjálfstraust nemenda, auka lífsgæði þeirra og styrkja þá til frekara náms. Þannig sagði einn nemandi í viðtali við Eflingarblaðið: „Nú get ég meira að segja lesið blöðin.“ (jan. 2006:19, 1. tbl. 11) og má í framhaldi af því velta fyrir sér hverjir möguleikar þeirra sem eiga í erfiðleikum með að lesa blöðin eru til að taka virkan þátt í samfélagsumræðu og vera virkir þátttakendur í lýðræðinu.

Meðal þess sem kennt er í mörgum ofantalinna námsleiða er réttindi og skyldur á vinnumarkaði. Slík þekking er mikilvæg þeim sem vilja sækja rétt sinn og ekki síður þeim sem vilja vera virkir í samfélagsumræðunni. Því er áhugavert að sjá að einmitt þessi þáttur er meðal þeirra sem atvinnurekendur telja vera á meðal þeirra sem megi sleppa (Fræðslumiðstöð atvinnulífsins, 2005, s. 15 og 17). Hér má velta fyrir sér hvort tilvist starfsmenntasjóðs sem er á forræði beggja, atvinnurekenda og verkalýðshreyfingar, hafi haft áhrif til þess að hægt er að bjóða slíka námsþætti.

Margt bendir til þess að þátttaka í námsleiðunum hafi orðið til þess að styrkja stöðu þátttakenda á vinnumarkaði. Þetta er mjög áberandi hvað varðar nemendur úr Jarðlagnatækni en einnig meðal þeirra sem lokið höfðu Grunnmenntaskóla og svo öðrum nemendum. Þannig stuðlaði námið að efnahagslegri valdeflingu þeirra.

NIÐURSTAÐA

Ekki er beinlínis hægt að sanna neitt um áhrif Starfsafls á lýðræðislega þátttöku félagsmanna þar sem ekki er hægt að vita hvað hefði gerst ef Starfsafl hefði ekki verið stofnað.

Hins vegar bendir margt til þess að tilvist þess hafi stuðlað að þróun námsleiða sem hafi orðið til þess að styrkja þátttakendur á margvíslegan hátt. Þar má nefna almenna hæfni, eins og íslenskukunnáttu, lestur, ritun og tölvukunnáttu, faglega hæfni og einnig og ekki síður sjálfstraust sem tengist þá persónulegri hæfni. Einnig hefur sjóðurinn gefið félagsmönnum af erlendum uppruna tækifæri til þess að læra íslensku og styrkja þannig stöðu sína. Þannig má ætla að til-

vist sjóðsins hafi orðið til þess að stuðla að valdeflingu þeirra sem sjóðurinn studdi til náms. Hér getur verið um ferns konar valdeflingu að ræða; menningarlega valdeflingu, sem tengist til dæmis því að verða betri í að nota tungumálið, að nota tölvu og fleira; félagslega valdeflingu, sem tengist til dæmis sjálfstrausti, að verða betri í samskiptum og fá fræðslu um ýmis samfélagsmál; efnahagslega valdeflingu, sem tengist til dæmis því að bæta stöðu sína á vinnumarkaði; og síðast en ekki síst lýðræðislega valdeflingu, sem byggir á hinum þremur. Styrkveitingar sjóðsins hafa haft áhrif á alla þessa þætti þó að erfiðast sé að benda á dæmi um hinn síðastnefnda.

Ég lýsi því einnig hvernig forsendur valdeflingar styrkjast smám saman frá því að byggja á getu og réttindum einstaklings, til viðhorfsbreytingar og aukinnar meðvitundar einstaklingsins um aukna getu og að síðustu til lýðræðislegrar þátttöku. Í rannsókninni færi ég rök fyrir því að starfsemi Starfsafls hafi orðið til þess að styrkja forsendur valdeflingar og þar með lýðræðisþátttöku í fyrstu stigunum en finn hins vegar fá dæmi um raunverulega virka lýðræðisþátttöku.

Ef hægt er að heimfæra erlendar rannsóknir um tengsl menntunar og lýðræðisþátttöku upp á íslenskt samfélag, má einfalda málið með því að segja að bara það að stuðla að aukinni menntun ætti að geta orðið til þess að stuðla að aukinni þátttöku og lýðræðislegri virkni. Það þarfnast þó nánari rannsókna.

HEIMILDASKRÁ

- Aðalheiður Sigurjónsdóttir og Ingibjörg Stefánsdóttir. (2005). „Samanburður á Grunnenntaskóla og Jarðlagnatækni“. Þróunarverkefni styrkt af Starfsmenntaráði.
- Andersen, John og Nordgaard, Trine (2002). Kampen om Rummet: om Trafikpolitik Og Kvarterløft i Kgs. Enghave. Working Paper No. 3/2002. Institut for Samfundsvidenskab & Økonomi, Roskilde Universitetscenter.
- Det Nationale Kompetenceregnskab-hovedrapport. (2005). Sótt 30. okt. 2012 af <http://pub.uvm.dk/2005/NKRrapport/>
- Efllingarblaðið (2006). 1.tbl., 11. árg.
- Freire, Paulo. (1970). *Pedagogy of the Oppressed*. London: Penguin Books.
- Fræðslumiðstöð atvinnulífsins. (2005). Jarðlagnatækni fyrir nýjan markhóp. Fræðslumiðstöð atvinnulífsins.
- Fung, Archon. (2006). „Varieties of Participation,“ *Public Administration Review*. Special Review December, 66 – 75.
- Pjetur G Guðmundsson. (1901). „Hugleiðing á aldamótum“ *Vísir* (Reykjavík, 1. tbl. 1. árg.).
- Gylfi Gröndal. (2003). *Fólk í fjötrum: baráttusaga íslenskrar alþýðu*. Reykjavík. JPV útgáfa.

- Habermas, Jürgen. (1996) *Between Facts and Norms – Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 329–387.
- Illeris, Knud. (1992). „Om kategorisering af almene kvalifikationer“ i Lars Ulriksen red. *Perspektiver på almenkvalificering 1. delrapport fra Almenkvalificeringsprojektet*. Roskilde: Erhvervs- og voksenuddannelsesgruppen Roskilde Universitetscenter, 35–54.
- Katrín Jakobsdóttir. (2010). „Ávarp ráðherra, Katrínar Jakobsdóttur á 10 ára afmæli Kvasis, samtaka fræðslu- og símenntunarmiðstöðva“. Sótt 30. okt. 2012 af <http://www.menntamalaraduneyti.is/radherra/raedur/2010/10/13/nr/5712>
- Knight, Jack og Johnson, James. (1997). „What Sort of Equality Does Deliberative Democracy Require?“ i *Deliberative Democracy. Essays on Reasons and Politics*. Ed. James Bohman, og William Rehg. Massachusetts Institute of Technology.
- Lög um framhaldsfræðslu nr. 27/2010.
- MFA. (2003). Námsmat Grunnenntaskóla.
- Pallas, M. Aaron. (2000). „The Effects of Schooling on Individual Lives“ i *Handbook of the Sociology of Education*. Ed. Maureen T. Hallinan. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 499–525.
- Pateman, Carole. (1970). *Participation and democratic theory*. Cambridge University Press.
- Phillips, Anne. (1995). *The Politics of Presence. The Political Representation of Gender, Ethnicity and Race*. Oxford Clarendon: Press.
- Phillips, Anne. (1999). *Which Equalities Matter?* Malden, Mass: Polity Press.
- Young Iris Marion. (1997) „Difference as a Resource for Democratic Communication“ i *Deliberative Democracy. Essays on Reason and Politics*. Ed. James Bohman og William Rehg Massachusetts Institute of Technology.
- Young, Iris Marion. (2002). *Inclusion and Democracy*. Oxford University Press.
- Þóra Ásgeirsdóttir (2009). „Ég var bara tosi. Niðurstöður könnunar sem lögð var fyrir þátttakendur í les- og skrifblindunámi á vegum símenntunarmiðstöðva“ *Gátt ársrit*, 64–67.

UM HÖFUNDINN

Ingibjörg Stefánsdóttir er verkefnastjóri hjá Mími-símenntun, hún er bókmennta- og íslenskufraeðingur, með kennsluréttindi frá HÍ auk meistaraþrófs í menntunar- og stjórnsýslufræðum við RUC í Danmörku. Hún hefur unnið við fullorðinsfræðslu meira og minna frá 1997.

ABSTRACT

In this article I discuss whether Starfsafl – a vocational fund for people with little formal education- can aid members to become more aware, knowledgeable and active in the democratic society they live in. People with less formal education tend to participate less. It has been shown that support from the fund has boosted participants confidence and given them courage to seek more education.